

Egy dinasztia szolgálatában?

Huszonnyolc évig állt az államügyek élén, előbb mint porosz miniszterelnök, majd mint szövetségi, végül mint birodalmi kancellár. Sem előtte, sem utána nem volt ennyi ideig hivatalban német kormányfő, az uralkodók közül is csak alig egynéhány. Jelentősége mégsem elsősorban a hivatalban töltött évek számával mérhető. Teljesítménye emeli őt kortársai, úgyszintén az őt megelőző és követő német államférfiak fölé. Amikor 1862-ben miniszterelnök lett, Poroszország kevésre becsült középhatalom volt – amikor 1890-ben távozott a birodalmi kancellári posztról, Németország a legjelentősebb európai hatalomnak számított. Életműve, a német egység, nem kizárólag személyes alkotása volt, hiszen az egyesítő háborúkat katonák nyerték meg. De hogy a porosz hadsereg kettőben szövetségesekkel együtt harcolhatott, egyben meg elszigetelt ellenféllel, az elsősorban az ő diplomáciai művészetén múltott. A német egység megőrzésének kevésbé látványos, de maradandó teljesítménye viszont egyedül az ő nevéhez fűződik.

A történetírók, miként a monumentális emlékműveket állító szobrászok, magas piedesztálra állították. A kisméret-liberális történetírói irányzat a bismarcki egyesítést a német egyesítés egyetlen lehetséges formájának nyilvánította, és valóságos glóriát font feje fölé. A világháborús vereség után életműve viszonyítási alap lett: államférfiúi nagyságát az utódok botlásainak kontrasztjával emelték ki. Csupán a második világháborút megelőző és követő években uralkodott a kritikus hangvétel: a harmadik birodalom szellemi-politikai atmoszférájában a nagynémet követelményeket kérték számon, a második háborús katasztrófa után pedig az egész modernkori német múltat megkérdőjelezték. Az ötvenes évek Nyugat-Európájában azután a kancellár újra aktuálisra vált: az európai integráció előfutárát fedezték fel benne.

Életének utolsó nyolc évében ez a politikában sikeres és a történetírás által tömjénezett államférfi tuskés, megkeseredett öregember volt. Az új császárnak, II. Vilmosnak soha nem bocsátotta meg, hogy nem tartott igényt szolgálataira, utódainak pedig azt, hogy eltékozták külpolitikai örökségét. Mégsem roskadt magába, hanem az önigazolás kényszerétől hajtva bírált, magyarázott és ítélkezett. A kényszer ösztökelte arra, hogy visszaemlékezéseit tollba diktálja, és hogy a végigjárt politikai pályát saját szemszögéből megvilágítsa. Az emlékirat megjelentetésére szerződést is kötött, de az csak halála után, akkor is csak töredékesen látott napvilágot. Sok új megjelentetés után a teljes kritikai kiadás 1932-ben, a Bismarck összes művei tizenötödik köteteként jelent meg, hogy a terjedelmes alkotást a német olvasó azután még újra és újra kézbe vehesse.

A történészek ezt a munkát mindig nagy reverenciával említik, de igazából nem sokat merítenek belőle. Szívesebben nyúlnak az eredeti forrásokhoz, amelyek a tizennégy kötetben találhatóak, és amelyek a külügyi levéltárban és más irattárakban sorakoznak. Eljárásuk szakmai tekintetben aligha marasztalható el. A kancellár nagyobb részét emlékezetből diktálta tollba mondanivalóját, és memóriája az iratok mankója nélkül gyakran megbicsaklott. Lothar Bucher, az egykori külügyminisztériumi fogalmazó, aki az iródeák

szerepét töltötte be mellette, gyakran figyelmeztette őt tévedéseire, de a macacs öregembert nem mindig lehetett jobb belátásra bírni. Máskor a korábbi nyilatkozatok gátolták abban, hogy bevallja az igazságot. 1870. július 16-án például kijelentette a Bundestag előtt, hogy ő csak a hírügyenökségi jelentésekből értesült arról, hogy Leopold Hohenzollern elfogadta a számára felajánlott spanyol királyi koronát, ami akkor az ügy érdekében történő mellébeszélés volt. De hogy cáfolhatta volna most meg egykori önmagát? A vaskos visszaemlékezésnek még azok a részei a leginkább autentikusak, ahol saját döntéseinek indítékait mutatja be, bár ezeket is gyakran beárnyékolja az öngigazolás aktuálpolitikai kényszere.

Mindezen fogyatékoságok az alább olvasható, a három császár szövetségével foglalkozó fejezetben is megmutatkoznak. A kancellár például több alkalommal rosszalóan említi az 1876-os reichstadi egyezményt, amelyben az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország úgy egyezett meg a balkáni érdekszférák felosztásáról, hogy Németországnak arról nem volt tudomása. Ez esetben is nyilvánvalóan emlékezetkihagyásról van szó, hiszen a német külügyi akták tanúsága szerint Andrássy az egyezmény tartalmát 1876 szeptemberében a kancellár tudomására hozta. A kettősszövetség 1879-es megkötésénél meggyőzően érzékelteti a kényszerhelyzetet, amely a várható osztrák–magyar belpolitikai fordulat miatt Németország számára előállt, de nem szól arról, hogy 1866 óta gyakorta ismétlődő szituáció volt ez már, és arról sem, hogy osztrák–magyar részről többször is jelentkezett szövetségkötési hajlandóság. Minden bizonnyal azért nem, mert lelke mélyén maga sem volt meggyőződve arról, hogy 1879-ben helyesen járt el. Azok a részek viszont, ahol Németország kritikus geopolitikai helyzetéről, a preventív háború kockázatos voltáról és az esetleges német–orosz háború értelmetlenségéről ír, figyelemre érdemesek, és a későbbi német külpolitika csak magára vethet, hogy nem szívelte meg ezeket az észrevételeket.

Annak idején, a dualizmuskori Magyarországon nem adták ki magyar fordításban a kancellár visszaemlékezéseit. Mulasztás volt ez akkor, hiszen a nálunk is meglévő nagy Bismarck-kultusz közepette sok olvasója akadt volna ezeknek a lapoknak. Az alább olvasható fejezet némi kárpótlást nyújt az akkori mulasztásért.

Díószegi István